

TANULMÁNYOK.

Az „átértékelés“ az irodalomban és a történelemben.

Írta: IMRE SÁNDOR.

1. Az *átértékelés* követelése mai életünk lényeges jellemzői közé tartozik. Néhány éve sűrűn halljuk ezt a szót; mind többször észleljük, hogy különösen az irodalomtörténet és a történelem hagyományos megállapításait, valamint az élő irodalom és az eleven közélet megszokott értékelését egyesek és irányok módosítani igyekeznek. De azt is tapasztaljuk, hogy ennek az átértékelési törekvésnek megvannak az ellenzői is, akik a szűkségét nem látják, a végrehajtását pedig igazságtalannak, sőt veszedelmesnek tekintik. Erre a párhuzamos, kettős jelenségre könnyű példát találni; akár arról esik szó, hogy vajjon a multnak egy-egy nagy emberét vagy eseményét (pl. Bethlen Gábort vagy a szabadságharcot) igazi nivoltában látjuk-e, akár arról, hogy egy-egy újabb irodalmi irány képviselői (pl. Móricz Zsigmond vagy Babits Mihály) megérdemlik-e „a sáncok közé“ beocsájtást és ezzel a mintegy hivatalos elismerést: minden alkalommal jelentkezik a régi értékeléshez való ragaszkodás és egy másféle álláspont küzdelme. Az érintett példák jelzik, hogy ez a küzdelem nagyon változatos okokból, különböző csoportosulásban keletkezik s az egyes ilyen esetek boncolása kimutatná, hogy korántsem állandó az „átértékelők“ és a tiltakozók serege. Az azonban mindig kétségtelen, hogy nemcsak eltérés, hanem merev ellentét van a két fél között; nem pusztán egyéni vélemények különbözőése ez, hanem alapvető kérdésekben szembenálló szemléleti irányok összeütközése. Néha hangos és sokszor éles, de ha csendes is, legalább az egyik oldalon mindig keserű. És egyelőre még szemünk láttára tart az éleződés és keseredés; egyike ez ama tüneteknek, amelyek a sokszor aggódva panaszolt bomlásra, az egyetértés fokozódó nehézsé-

geire, a lelki egység hiányára és e hiány állandó növekedésére figyelmeztetnek.

Azt lehet mondani, hogy ennek a jelenségnek — legalább is az irodalom és a történetírás területén — éppen az átértékelés gondolatában van a magva, még pedig főként abban, hogy némelyekben maga a gondolat sem érlelődött ki teljesen, a legfőbbben pedig a szó tartalmával nincsenek tisztában. Egyik oldalon jogtalanul sokat fejeznek ki vele, talán többet annál, amennyit gondolnak; a másik oldalon pedig bizalmatlanul tekintenek mindenkire, aki ezt a szót használja, mert irányzatosságot látnak benne és ezért elzárkóznak attól is, ami pedig számukra is elfogadható, sőt ami ebből a gondolatból akkor is megvalósul, ha senki nem akarja is tudatosan valósítani. Az *átértékelés* szükséglete ma sokak lelkében él, tehát valami jogosultnak kell lennie benne; sokan pedig riadtan tiltakoznak még a gondolata ellen is, tehát valami veszedelemnek is kell vele járnia. S így is látja a dolgot, aki nem áll eleve valamelyik oldalra, hanem mintegy elvi alapon nézi: miként keletkezhetett ez a követelés és miért döbbsenek meg miatta annyian?! A teljesen tárgyias szemléletnek mindig legkevésbé a híve, az nyilvánvaló; vélemények különbségét megszüntetni pedig nemesak nem lehet, de kártékony lenne még a törekvés is; elő lehet azonban segíteni, hogy ellentétes álláspontok között a más-vélemény keletkezésének megértése és megbecsülése fejlődjék ki. Politikában ez az eredmény nagyon kevésbé kecsesgett. tudományos téren azonban ezt remélni is lehet s többre nem is kell törekedni, mert a többi magától következik.

2. Akár az irodalom, akár a történelem szempontjából tekintjük a kérdést, bizonyos, hogy az átértékelés szavával jelzett mozgalom minden velejáróval együtt az életnek, a szellemi élet örök alakulásának természetes következése. Nem a mi korunkban jelentkezik először, sőt a mai mozgalom sem most kezdődött. Ma azért látjuk nagy jelentőségét, mert először is nagyon fogékonyakká váltunk efféle mozzanatok iránt s megszoktuk — szerencsénk —, hogy ne csupán egy napra gondoljunk, hanem a jelentkező törekvések várható eredményeire is. Azután meg kétségtelen, hogy mostanság sokkal bonyolultabb a szellemi életünk, mint csak száz évvel vagy ötvennel ezelőtt is: a hagyományos vélekedések átalakítására és megvédésére ma többféle eredetű és célzatú törekvés forrong, annyiféle.

amennyi felfogás vagy érdek egymás mellett, vagy egymással szemben érvényesül. Akik nyílt szemmel figyelték a magyar életet már a háború előtti évtizedekben is, azok tudják, hogy ez a mai átértékelési mozgalom csak változott jelszóval, másféle szervezetben, a régivel sokszor ellentétes irányban folyik, de a régi irodalmi és történelmi becslések ellen a küzdelem akkor is ugyancsak folyt s alig mult el az az idő, amelyben rohamos változásait éltük át az átértékelés uralkodó szempontjainak. Átértékelést ugyanis főképen olyanok sürgetnek, akik valamely erősödő vagy éppen már uralomra jutott, de mindenesetre vezetésre igyekvő irányhoz tartoznak; természetesen, hogy ezek mindenben a saját, közös irányelveiket igyekeznek érvényesíteni, tehát a mult értékelésében és a jelen egyéneinek, eseményeinek, törekvéseinek mérlegelésében is. Soha sem elég az ilyen átértékelési mozgalmat önmagában nézni, hiszen csak az egész társadalom állapotából, átalakulási mozzanatokból lehet megérteni. Amikor a társadalomnak olyan benső újra-rendeződése, szinte új rétegződése folyik, mint amilyennek most az árjában vagyunk, lehetetlen, hogy akik ezt a folyamatot nemesak átélik, szemlélik és elszenvedik, hanem valamely szempontból határozott cél felé irányítani is óhajtják, azok ne segítsék elő ezt az alakulást a lényeges kérdésekről való vélekedés rendszeres alakítása, az ő irányukra nézve kedvezőtlen, az ő álláspontjukról nézve helytelen, az ő meggyőződésök szerint téves vagy megtévesztő értékelés módosítása által is.

És a közvélekedés alakul, az értékelés szempontjai módosulnak akkor is, ha senki sem vezeti vagy irányítja a változást tudatosan. Az életnek néha fel sem ismert, de átérezett szükségletei új eszközök keresésére kényszerítenek, új irányú fogékonyságokat ébresztenek, emberek és események becslésére új szempontokat teremtenek. Így érthető meg, hogy mozgalmassabb korszakokban erősebben érzik a megszokott, régi nézetek, szempontok, ítéletek módosításának a szükséglete (igen jellemző erre a világháború legelső szakaszának és azóta mindenik fordultnak a hatása). A multat a jelen fényében nézi a legtöbb ember, csak a tudós gondolkodása tudja a jelent a mult alapján értékelni s a jövőt nem óhajtások, hanem lehetőségek szerint szerényen építeni. Különösen az irodalom áll nagy mértékben a változó megítélés hatása alatt. Nemesak a költő a saját korá-

nak gyermeke (ha nem áll is tudatosan „kora érzeménnyé“-nek kifejezői közé), hanem az olvasó is, még teljesebben; amint az élet az érdeklődés irányát módosítja, az érzelmek egyik vagy másik csoportját juttatja nagyobb szerephez: egyén és tömeg az irodalmi jelenségeket is aszerint értékeli, aszerint fogékony vagy érzéketlen értékeik iránt (pl. általában a korszerű tárgyú regények. legújabban a megszállott területről jövő költemények sorsa és szerepe). Nyugtalan időkben gyorsabban megy végbe minden ilyen változás, könnyen támad a hagyományos vagy hivatalos értékelés iránt kétség, a bizalmatlanság hirtelen fejlődik ki és szembetűnően érvényesül a szellemi életben a tudatosodás törvénye: az észrevétlenül keletkező szükségletek határozott irányok céltudatos törekvésének adnak tartalmat. A folytonos alakulásnak természetes eredménye, hogy egyéneket (írókat, államférfiakat stb.) és alkotásokat (irodalmi műveket, szervezeteket, alkotmányokat), a közélet bármely terén történt eseményeket a változó korok különbözően ítélnék meg s hogy a mult nézeteivel szemben időnkint nemcsak egyénileg foglal állást egy-egy vagy kevés ember, hanem innen vagy onnan programként hangzik az elítélő bírálat vagy a felmagasztaló ítélet s ezek terjesztőinek hívei egyenesen — néha irányzatosan túlozva — elvetik a velük ellenkező, nem nekik szolgáló avagy nekik sem szolgáló régi álláspontokat, mert bizonyosak affelől, hogy nekik másra van szükségök, más a meggyőződésök.

Ugyanez a folyamat alapján véve a tudomány életében is önként érthető. A tudományos problémákat egyének ismerik ugyan fel, de a korszak termeli: az élet, amely megértést és irányítást kíván, kérdéseket vet fel és szükségleteket nyilvánít. A változásokkal az is együtt jár, hogy a tudományos kérdések fontosság szerint mintegy helyet cserélnek, nemcsak a megoldott kérdések vonulnak hátrább, hanem néha még a megoldás előtt elveszíti egy időre a jelentőségét az olyan feladat, amelynél közvetlenebb vagy messzebb érő hatású jelentkezik. S azután a tudomány maga is él: mindenik ága gyarapodik, mert új kérdések ébrednek, fejlődik, mert eredményekre jut, fogatkozásai támadnak, tévedések állhatnak benne elő; új (pl. élettani, fizikai, történelmi) adatok megingatnak régi megállapodásokat, új szempontok a tudományos anyag másféle csoportosítását kívánják, új módszerek a teljesebb áttekintést, új eredmények keresését teszik lehetővé. Semmi szükség itt

példák felsorolására, mert nyilvánvaló, hogy mindezek miatt a tudományos életben is bőven van alkalom és beállhat a szükséglet arra, hogy a kutató maga és mások, elődök és kortársak eredményeiben, módszerében, célkitűzésében kételkedjék, azok iránt bizalmatlanná válják s ahelyett, hogy a megkezdett úton tovább haladna, visszatérintsen, valamit újra kezdjen, régit elvessen. Ez a tudósra nézve nemcsak lehetőség, hanem a tudomány mivoltából eredő kötelesség. Érthető, ha szembe kerülnek egymással azok, akik ezt a munkát szükségesnek tartják, meg azok, akiknek nincs kétségek az eddigi eredmények helyessége felől. E szembenállás azonban nem fejlődhetik ellenségessé, ha az egyik fél elismeri, hogy ilyen átvizsgálásra és újraértékelésre, tehát esetleg a megállapodott nézetek módosítására szükség lehet, a tudomány fejlődése rendjén időnkint valóban szükség is van, — a másik fél pedig szintén nem akar egyebet, mint az igazság kiderítését. S ezen a ponton kell újból hangoztatnom azt a megfigyelésemet, hogy az „átértékelés“ jelszavában van a baj: ez a szó többet mond és csakugyan többet is értenek rajta, mint amennyi tudományos gondolkodással jogosult és szükséges.

3. Magában véve azt, hogy a mienkhez hasonló időben az átértékelés gondolata felmerül, az előzők szerint egészen természetesen kell találni. Komolyan kell azonban törekedni arra, hogy sem az irodalom kérdéseinek tudományos vitatásában, sem a történelem értékelésében, sem bármely tudományos munkatéren ne válhassék uralkodóvá ennek a szónak az az értelme, amely a mai nyugtalanúságot szintén természetessé teszi, a jövőre néve pedig súlyos következzésekkel járhat. Az *átértékelés* szavában ugyanis már benne van az a gondolat, hogy valamely célból valamely határozott, már kialakult tételt alkalmazok; nem azt keresem, hogy kétségem alapos-e, bizalmatlanságom jogosult-e, azt sem, hogy vajjon hogyan is áll a dolog; ezt mind tudom már s ezen az alapon csak azt a feladatot látom magam előtt, hogy a magam igazát mutassam ki. A tudományos munkában is van olyan időpont, amikor egy-egy kutató számára már csak ez a feladat, de tudományos munka ezzel a céllal nem kezdődhetik. Itt *az átértékelés csak eredmény lehet, célkitűzés sohasem*. Tudós ember csak azt tudja, hogy mit keres; azt már több-kevesebb alappal csak felteszi, hogy előreláthatóan mit találhat, de

éppen a saját feltevése iránt a legszigorúbb, mert nem a maga igazát keresi, hanem az igazságot. Az átértékelés hangoztatása azért veszedelmes, mert célnak tünteti fel azt, ami csak egyféle embernek lehet célja, t. i. a védőügyvédnek, ha a tényeket mindenáron a védett javára akarja magyarázni; még a párt-politikus beszédében is van helye az átértékelésnek, vagyis adatokat a maga szempontjából értékel és olyannak tünteti fel őket, hogy érlette, mellette szóljanak, — de tudományos munkát ezzel a vezetógondolattal kezdeni nem lehet. Ez azt jelentené, hogy az ember a maga egyéni szempontját, tetszését ráerőlteti a tényekre; felidézné azt a veszedelmet, hogy érzéketlenné válik tények vagy magyarázó körülmények iránt, nem tud semmit elfogulatlanul megérteni, minthogy ezt vagy azt, sokszor önkéntelenül is ráérti emberekre, eseményekre, művekre. A tudomány haladása, mindenféle álláspont tudományos értéke szempontjából értéktelen minden olyan eljárás, amely — akár-hogyan vált is szükségessé — nem a kérdésen kezdődik, hanem az állításon, nem nyílt vizsgálódás, hanem mesterkéltséggel igazolás, nem tényekből következtet, hanem érveket keresgél.¹ Az átértékelés szavából ez az értelme érzik ki legerősebben és elvész emellett az a gondolat, hogy igenis, időnkint, uralkodó gondolatok változása, új célok kialakulása, ismeretlen adatok feltárása, tévedések felismerése következtében szükséges és kötelesség újra megvizsgálni a régi álláspontokat. Innen érthető most a tiltakozás az átértékelés ellen különböző vonatkozásokban (pl. a történelmi felfogásban, élő írók megítélésében, a nevelési intézmények értékelésében stb. nyilvánvaló az átalakulás és ez ellen nemcsak egy oldalról hangzik ellenvetés).

Ebben az értelmezésben különben mindkét oldalra veszedelem rejlik. Az ilyen „átértékelő” szavára csak azok hallgatnak, akik ugyanazzal a kiindulással fordulnak a kérdések felé és valami határozott, nekik tetsző *mást* várnak; ezek aztán csalódnak, ha tárgyias mérlegelést és minden irányú igazságszolgáltatást találnak. Ha pedig az átértékelés csakugyan egyoldalú, nem hathat azokra, akik az igazságot keresik minden elfogultság nélkül; sőt ezekre még a tárgyias munka sem hat, mert ezek legnagyobb része kezébe sem veszi az olyat, amit

¹ Itt valami értelme volna ama képtelen „alátámasztás”-nak, amit ma annyit emlegetnek. A magyar *megettámaszt*, *odatámaszt* vagy *támogat*, állítását igazolja vagy megerősíti; *alátámasztani* legfeljebb azt lehet, ami nélkül a legegőben lógna.

előttük az átértékelés jelszava vagy hírlélése gyanussá tett. S éppen itt a veszedelem a másik félre nézve, amelyik t. i. eddig helyesnek ismerte vagy vélte azt az átértékelni valót. Aki bizalmatlansága miatt nem nézi meg, miben áll a módosítás, mi teszi indokolttá, mi újat tár fel adatokban, szempontokban az az új munka: az ilyen ember vélekedésében talán megrögződik, de meg nem erősödhetik, mert saját álláspontját nem tudja ezen az új alapon megvizsgálni, új ellenvetésekkel szemben megvédeni.

Az egész kérdés lényegét és megoldását is abban kell keresnünk, hogy ami tudományos szempontból minden téren egyedül jogosult és feltétlenül szükséges, azt nem az átértékelés, hanem az *átvizsgálás, újból megvizsgálás* szava fejezi ki helyesen. Igaz, hogy itt is van bökkenő, mert az erre a fogalomra rendszeren használt idegen szavunk, a *revízió*, szintén határozott mellékértelmével együtt forog közszájon: a revízió talán mindig változtatást értenek.² Pedig az újból megvizsgálás, az átvizsgálás nem jár feltétlenül az álláspont, értékelés módosításával; lehet, hogy éppen megerősödik a régi meggyőződés, mert új szempontokból *ellenőrizve*, így is helytállónak bizonyult. Érre az ellenőrzésre van szükség; ennek jogsultsága ellen szót senki sem emelhet s ennek eredménye mindig közérdekű, mert az igazsághoz közelebb visz, a benső értéket tisztábban felderíti. Az átvizsgálás, az újból megvizsgálás természetesen újból való értékelést is jelent; ha tudományos céllal történik, ha egyedül a tudomány érdeke vezeti: senkinek semmi baja nem származhatik belőle, aki ezt látja a legfőbbnek s tudja, hogy emberi tévedéseket fel lehet ismerni és helyre kell igazítani. Az *újra értékelés* egyébként még nem bizonyosan *átértékelés*; de ha ez következik belőle, azt is nyugodtan fogadja mindenki olyan emberektől, akik nem *átértékelni* akarnak, hanem egyedül az igazat keresik.

² Altalában sok baj van idegen szavak használata, pontatlan értelmezése, szolgai fordítása miatt. Hasznos lenne az erre vonatkozó adatok összegyűjtése a tudomány mindenik ágában.